

Edertiak Gipuzkoan

"Greco" bi ta "divino" Morales bat

Ederti, *arte*. "Geldi-ederti" arte plastiku. "Ibil-ederti", ibildun arte...

Gaur ez goaz ibil-edertietaz mintzatzera. Ibil-ederti, dantza, poesi, musika, dramatika, oratoria... geldi-edertietaz baizik, pintura, eskultura, arkitektura...

Gaur *Pintura* bakarrik ikutuko degu. Margo-edertia. Margo-edertia Gipuzkoan.

* * *

Antzin-erri guztiak izan dira ibil-edertiz aberatsak. Ez ainbeste geldi-edertiz. Antzin-erriak beti ere oso dantzari ta kantari ta kontari izan dira. Ez ain pintatzalle, tallazale ta arkitekto. Beti ikusten dan gauza da ori. Bereizkuntzaren batzuek ere ba'diran arren, magdalendarrak eta, adibidez... Gipuzkoarrok ere dantzari ta kantari ta kontari izan gerana nork-nai daki. Etnographia testigu. Antzin-erri degu gure Gipuzkoa. Euskalerri guztia bezela.

* * *

Orain Margo-edertiari gatzizkiola, gaur dan egunean Gipuzkoa'n margolari asko dituguna, ezin ukatu diteke. Askota onak.

Bañan ez goaz emen gaurkoaz mintzatzera. Ezta Margolarietaz ere. Gure arteko margo-lanetaz baizik.

Beste bereizkuntza bat ere egin bear degu gai oni buruz. Ez ga-

biltza antziña-antziñako margo-lanen galdez: margo-lan romaniko ta gotiko, alegia. Renacimiento-aldikoak naikoak ditugu. Beste noiz-pait aipa ditzakegu gotikoak ere. Gaur aipa ditzagun iru edo lau renacimiento-garaiko lan. Morales bat eta Greco bi...

* * *

XVI, XVII gizaldietako gipuzkoarra, oso renacentista egiñik arkitzen degu. Gizaldi oietako Katedral-lanak, asko ta asko, gipuzkoarrek egiñak ditugu, Gaztelerrí ta Andaluzian zear. Universidadetako Matricula-liburuak ere abizen gipuzkoarrez bete-bateak arkitzen ditugu. Ameriketatik urrea ta zillarra saskika bezela zetorkigun... Garai artan ez zan arritzeko, orduko gure aurreko alek ederti-zale biurtu izatea. Eta alaxe gertátu bide-zan. Ameriketako urreak, Irala baten eskuz, ekarri izan zuan Bergaraiko Elizara ango Gurutze Santu bikaña... ez bait-du berdiñik, diotenez, beste iñun.

Olaxe nunbait, renacimiento-zale aien bitartez etorriak-edo ditugu zenbait margo-lan berdín-gabe ere gure Elizetan eta gure Jauregietan.

Morales bat, eta Greco bi aipatu bear ditugu batez ere.

Morales bat "divino Morales" bat Itsasondo'ko Elizan. Greco bat Gatzaga'ko Ermita batean. Beste Greco bat Arrona'ko beste Ermita batean.

Esan ditzagun zenbait jakingarri iru lan bikain oietaz.

ITSASONDO'KO MORALES

Itsasondo'ko Morales, gaur gure Diputazio-Jauregian dago. Egon. Orixe. Etzaio joaten iñortxo ikuste bat egitera. Len Itsasondo'ko Elizako Capillatxo batean egon izan zan. Sartuta eskuitarako Capillan. Antxe Aldarearen erdi-erdian, Aldarearen izengarri.

Zeruko lana —jaungoikozko lana— ben-benetan.

Gorputz-erdi da. Andre Maria, bere Jesus Aurra besoan. Triste-antxa aurpegian. Morales'en Andre Mariak oi diran bezela. Aurrak, ardatzerako tresnatxo bat eskuan. Esku potxoloan. Matazuzki bat. Makila luzetxo batean bi ziri gurutzeka, goi ta be. Ziri gurutzetuak, nunbait beste gurutze bat ekartzen gogora Amari, eta orregatik nunbait ain triste gaxoa. Bekozko xuta; begi-ertzak beerantza...

Lana, kolorez oso urri, otz. Dibujoz ere oso bil, tolesgabe. Morales jator. Firmarik ez daukan arren, errez ezagugarri. Amaren eredu, oitua, gure margolariak beste lanetan erabiltzen duana bera

(Ikus Museo del Prado, Madrid, Museo Colegiata, Orreaga). (1). Aurpegi-antza guztia oso mistiko. Morales'en era jatorra, Zaar-adiñeko lana orratik. Tolesgabe-tolesgabea. Tolesgabetasunik aundienekoa. Bañan maisuki egiña, jakintsua, margo-jakinduri aundikoa...

Orra or Itsasondo'ko bitxi eder-ederra. Marko eder baten bearran ezik. Gaiari dagokion bezelako urre zaarrezko-edo marko eder bat.

GATZAGA'KO GRECO

Esan dezagun orain zer-edo-zer Gatzaga'ko Greco'ari buruz.

Arkitzeari buruz batez ere. Ortaz luze mintza gindezke. Neu izan nintzan arkitzalle. Len etzan ezaguna. Gatzaga'ko Dorleta'ko Ermitan arkitu nuan. Antxe zegon beste edozein margo-lan balitz bezela, beste batzuen artean, Ermitako eskuitarako orman esegirik... Antxe, ainbeste millaka duro balio zitzakean lan begiragarria.

Greco ere, Morales bezela, mistiko bat da. Mistiko bortitza. Neurritz gorakoa. Morales'enak baño askotaz astinduagoak aren irudiak. Giza-irudiak ez baño sugar ezin-egonak bait-dirudite. Dantza biurrian dantzari... Margoz, berriz, margoak beroago. Bañan margo urriak gelaetan. Gurean beintzat.

San Francisco bat du gai. Beste bere San Francisco batzuen era berekoa (ikus Marqués de Cerralbo, Hospital de Sevilla etab.). Santua, saieska, gure eskuitara begira; aurpegi-erdia agiri. Sudurra mee; begia negarretan bustia, gorantza begira. Bera, belauniko arri baten gañean; eskuak beerantza luze, beatzak ezur eta azal... Benetan mistiko. Aurre-aldean beste irudi bat. Praile bat ortzaz gora eroria; pralle-buru kaska-motz koroeduna gure aldera eskortzo bortitzean errena. Oso greco-era. Margoa, auts-kolore ta karmingris... Belaunpeko arriari erantsia, paper-zatitxo bat, griego-letradun: *Domenikos Theotokopoulos epoie*, ots, "Txomin Zeotokopulos'ek zegian"... Alaxe arkitu genduan.

Mayatzaren azkenak ziran. Examiñak emanda, apaizgai batzuek Dorleta'ra bear genduala arratsaldea antxe igarotzera. Anglo-vasco trenean juañ gñan. Ibilli gñan, atsaldekoea egin genduan; eta, aizkenik, Errosario bat Dorleta'ko Amari esan bear geniola, ta gero Salve bat kanta, Ermitara gñan. Ermita-barrua illun-xamar zegon; bañan ala ere, ormetan zintzilik zeuden margolanak ikus zitezkean,

(1) Orreagakoak ba'du gureak ez bezelako detalletxo bat, benetan xoragarria. Ama triste ameslariak, eskuko beatzakin —arpista-beatz luze finifinekin— konturatzeko aurrari ankapean axkura... eta aurrak, axkurari ezin eutsiz, ankeko beatzak, banan-banan, gora ta beera. Xoragarria benetan!

ainbestean. Berealako batean aietako batek, batez ere, erakarri zidan beregana nere begira-naia ta arte-egarria. Len nunbaít ikusia ote-nuan-edo kezka sortu zidan margo-gai aretxek... gai, kolore, dibujo...dana... "Nun ikusi izan dlat nik leen gai au?"... Bereala gogoratu zitzaidan. Greco'ren San Francisco bat zan. Liburuetan eta asko ikusitako San Francisco bat.

Illunduta Seminariora nintzanean, azkar asko an joan nintzan Liburutegira; eta antxe bir-sendotu zitzaidan nere lenengo iritzia... Santua saleska, eta besté prailea ortzaz gora lurrean guri atzea eman da... Uraxe zan. Greco bat zan.

Etā bigaramonean Donostia'ko Eusko-Ikaskuntzara notatxo bat bidali nuan: oitu bezelako notatxo bat.

Eta billatze aren berria an ta emen zabaldu zanean, an etorri ziran, Ermitara, Zuloaga zana ta Uranga zana, eta nik al dakit zenbat gelago? Eta berealako batean, Gazteiz-ko Gotzaitegira eramane-razo zuan ango Gotzai Jaunak. Eta andik Seminarioko Museora. Eta antxe egon zan Errepublika-urte arte. Eta orduan berriro ere Gatzaga'ra. Eta antxe dago orain, lengo Ermitan. Eta eskerrak Ermitan dagona. Bestela, Elizan egon balitz, joan dan urteko erreketta izugarrian antxe erreko zan, beste asko bezelaxe, ainbeste ta ainbeste bali dezaken margo-lan baliotsua.

IRAETA'KO GRECO

Goazen orain Iraeta'ra.

Onen billatzeari buruz ere asko esan dezakegu. Neri gertatu zitzaidan

Beste apaizgai-txango bat izan zan orduan ere. Autokar ederretan, Saturraran'dik, Markina'n zear, Elgoibar, Azkoitia, Loyola, Azpeitia'n zear... Iraeta'ra. Antxe bazkari. Bazkari ta pelota-partidu etab. Eta an ere, etxerakoan, Errosario bat esatera eta *Lectio spiritualis* egitera bertako Ermitara. Eta lenagokoan bezelakoxe tentazioa nik: ormetan esegitako margo-lanai begiratu-bearra. Eta, arritzekoa, Gatzaga'ko beaz-topa bera berriz ere. Greco'ren estiloko beste irudi bat ezkerreko orman goi-antxean. Gizon buru-soil bat, bi begiak zulozuloan zorrotz begirale, mantu aundia sorbaldatik aurrera, esku bat izketan iduri, bestea liburu baten gañean estu... Arritzekoa, berriz ere: egun artan bertan igeltsero bat orma-txuriketan ermita-barruan, eta ain xuxen, aren eskallera —eskallera luzea— gure margolanaren gain-gañean... Zoratuta bezela antxe igo nintzan eriosuarean eskilleran gora; bañan kordekabe erori ez nintzanean... nere aurreko gizon bildurgarri arek eskupean sakatzen zuan liburuaren

bizkar-bizkarrean, berriz ere, griegozko letrak: *Domenikos Theotokopoulos...*

Irudia, San Pablo'rena da. Toledo'ko Katedraleko Apostoladuan agiri diran beste Apostoluen jite ber-berekoa. Ez bait-diteke esan aiek baño obe ala txarragoa danik. Begi-indarrez izugarrizko indarduna dala, bai. Zuloaga zanak ikusi zuan gero; eta aren iritziz, ba'du lan onek, Greco'ren bestek ez duan gauzatxo bat: bigarren malla edo terminoko argia, alegia: anartean ezagun ziran Greco'ren margo-lanak agiri etzuten misteriozko argi xotil zenbait; Apostoluaren eskui-aldetik zabalik dagon leiotik sartzen zalon saiets-argia.

Esan ere, esan omen-zuan Zuloaga'k berak, Apostoluak inguruan eta atze-aldean agiri duan etxe-barrua, Toledo'ko *Casa del Greco* dalakoaren karreraen bat ote-dan. Ba'da, baita, Apostoluaren eredu, Greco ber-bera ote-dan dionen bat ere; beraz, egillearen beraren erretratu bait-liteke ola gure Iraeta'ko margo-lana.

* * *

Gaur margo-lan bikain au Madrid'en edo dago. Nunbait etzan Elizarena, Iraeta'ko Nagusi Jaun batena baizik; eta ala, artean Gipuzkoa'n genēdukan edergarri blakaña, Madrid'era eraman ziguten, eta aren lekuan kopia bat ipiñi Arrona'ko Iraeta'ko Ermitan... gora-bera galantak ibilli ondoren, orratik... guztiak esateko lekurik eta betarik emen ez badegu ere.

* * *

Orra bada, iru margo-lan bikain gure Gipuzkoa txiki ontan. XVI ta XVII gizaldietako gure aurrekoak, nunbaitik —ziran lekutik— Gipuzkoa'ren edergarri ekarri zituzten ederti-bitxi ikuskarriak. Morales bat, et Greco bi. Ba'da zerbait.

M. L.